

İttihatçıların İskân ve Temsil Rehberi: *Beynelmilel Usûl-ı Temsîl İskân-ı Muhâcirîn Kitabı*

Serhat BOZKURT¹

“İngilizleşemeyecek olanlar neye yarar?
Lord Kiçnir üç günde yüz bin danesini öldürmüştü!?”

Osmanlı Meclis-i Ayanı'nda, 1334 (1918) senesi Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyyesi (Aşiretler ve Göçmenler Genel Müdürlüğü, AMMU) bütçesi görüşmelerinde söz alan Ahmet Rıza Bey, “hükümetle daha doğrusu eski rüfeka[sıyla]” arasında bir ayrılığın çıkmasına sebep olan muhacir meselesi üzerinden İttihat ve Terakki'nin “Türklük politikası” yürüttüklerini belirtir ve amacının Muhacirîn İdaresinin amacını anlamak olduğunu vurgular.² Bu sorunun muhatabı olan AMMU Genel Müdürü Hamdi Bey, “devletin eskiden uyguladığı yöntem[in], ihsan ve koruma şeklinde” gerçekleştiğini, bu noktada Dâhiliye Nezaretinin araştırmalar yaptığını, bu araştırmalar sonucunda ise “dünyanın hiçbir yerinde bu yöntem[in] uygulanma[dığını]” gördüklerini ve muhacir iskânında Avrupa'da iki yöntemin kullanıldığını belirtir ve ekler: “Bu tarzlardan biri, ‘Koloni’ hayatıdır. Biri de dahilidir.”³ Ayrıca Hamdi Bey, eski Osmanlı geleneğinden vazgeçilerek Avrupa'nın kullandığı yöntemlere yöneldiklerini, siyasetlerinin “Müslüman unsurunu kabul” etmek olduğunu, fakat bu unsurların alınmasının “merhameten” değil “iktisadî” olarak kabul edilmesi gerektiğini anlatır. Bu usulün eskiden dikkate alınmadığını belirten Hamdi Bey, Almanya'da, Rusya'da, Fransa'da, Arjantin'de bu çeşit yöntemlerin araştırıldığını belirtir⁴ ve Dâhiliye Nezareti'nin “Türklük siyaseti takip” etmediğini ve “mem-leket[in], nüfusa muhtaç, hem de fevkalâde nüfusa muhtaç” olduğunu vurgular.⁵

Hamdi Bey'in bu anlatımların bir benzeri 1917 yılında hazırlanan “Aşâir ve Muhâcirîn Kanûnu Lâyihası”nın gerekçesinde karşımıza çıkar. Muhacirlerin iskânı için hazırlanan 1913 tarihli *İskân-ı Muhâcirîn Nizâm-nâmesi*'nin ihtiyacı karşılamadığı belirtilen gerekçede, bu kanunun “Avusturya-Macaristan ve son zamanlarda memleketlerinin bazı kısımlarında dâhilî kolonizasyon (istimâr-ı dâhilî) ile uğraşmış olan Almanya, Rusya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri ile diğer bazı Amerika hükümetlerinde muhaceret hakkında yürürlükte olan kanunlar dahi incelenerek İslâm muhacirlerin ve öteden beri hükümetin çalışma listesinde önemli bir yer tutan aşiretlerin iskânını sağlamak ve muhaceret ile geri dönüşler hakkında ayrıca hükümleri içinde barındırmak üzere” hazırlandığı vurgulanır.⁶

Her iki yerde, “koloni” ve “dahili” veya “istimar-ı dâhilî” diye kısaca belirtilen yöntemler, Hamdi Bey'in genel müdürü olduğu AMMU tarafından 1918 (1334)'de basılan ve yazar olarak “Prusya Müstemleke Nezareti Memurlarından” Van P. Goç, çevirmen olarak da Habil Âdem'in

¹ Bu yazıdaki yardımlarından dolayı Murat Arpacı, Mehmet Polat ve Selda Salıhoğlu'na müteşekkirim..

² *Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri*, Devre. 3, İçtima. 4, C. 2, s. 219, 214.

³ A.g.e., 215.

⁴ A.g.e., s. 219.

⁵ A.g.e., s. 217.

⁶ Karşılaştır: “Avusturya-Macaristan ve son zamanlarda memleketinin bazı aksâmında isti'mâr-ı dâhilî ile işgal etmiş olan Almanya, Rusya, Fransa ve Müttehide-i Amerika devletleriyle diğer bazı Amerika hükümetlerinde muhâceret hakkında mevzû kanunlar dahi tedkik ve tetebbü' edilerek İslâm muhâcirlerin ve ötedenberi hükümetin fihrist-i mesâ'isinde bir mevki'-i mühim tutan 'aşâirin iskânlarını te'min etmek ve muhâceret ve 'azîmet (?) hakkında ayrıca ahkâmî câmi' olmak üzere işbu 'Aşâir ve Muhâcirîn Kanûn Lâyihası' tanzim kılınmıştır.” Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272. 14. 75. 24. 8.

(Naci İsmail Pelister) ismi görülen *Beynelmilel Usûl-ı Temsil İskân-ı Muhâcirîn* (Uluslararası Asimilasyon Yöntemleri Muhacirlerin İskânı) adlı kitapta uzun uzadıya anlatılır.⁷ Hamdi Bey'in dediği gibi devletlerin kolonilerde ve dâhili iskânda kullandıkları yöntemler ayrıntılı olarak araştırılmış ve bu araştırmalar sonucunda hazırlanmış bu kitap, muhacir iskânıyla ilgilenen memurlara bir rehber maiyetinde verilmiştir. Örneğin Hüdavendigâr Vilayeti Muhacir Müdürü AMMU'ya gönderdiği yazıda, vilayete bağlı yerlere gönderilmek üzere, [*Benelmilel Usûl-ı Temsil*] *İskân-ı Muhâcirîn ve Türkmenler [Türkmen Aşiretleri]* adındaki AMMU'nun iki yayınından dört nüsha istemiş, Hamdi Bey de cevaben bu kitapların Bilecik, Gemlik ve Orhangazi İskân Memurlarına gönderildiğini belirtmiştir.⁸

Görüldüğü gibi iskân işleriyle ilgilenen devlet memurları bu kitaptan faydalanarak iskân işlerine yön vermeye çalışmıştır. Elbette kitap 1918'de basıldığı için devletin, Rumlara, Ermenilere, Süryanilere, Kürtlere, Arnavutlara, Boşnaklara, Araplara ve daha başkalarına uyguladığı yöntemlerin bu kitapta anlatılanlar üzerinden şekillenmediği düşünülebilir. Fakat biliyoruz ki kitap basılmadan çok önce Hamdi Bey'in dediği gibi birçok devletin yöntemleri incelenmiş ve buna yönelik bir kanaat/fikir oluşturulmuştur.⁹ Yazıda görüleceği gibi en azından bu kitapta anlatılan yöntemler ile İttihatçıların uyguladıkları arasında önemli benzerlikler vardır.

Kitabın İçeriği

Kitap iki kısımdan oluşur. "Usul-ı Temsil [Asimilasyon Yöntemleri]" üst başlığı altında İngiliz, Amerika, Rusya, Fransa, Felemenklerin "müstemlekeler" (kolonilere) muhacirleri iskân ve muhacir iskân edilen topraklarda yaşayan "yerlileri" temsil (asimile) etme yöntemleri ilk kısımda anlatılır. İkinci kısımda ise "Muhacirine Aid Kavanîn-i Teşriyye" başlığı altında müstemele yönetimlerinin muhacirlerin iskânı için hazırladığı kanunlara yer verilir.

Kitap herhangi bir önsöz veya giriş olmadan "Muhacirlerin İskân Usulleri" ile başlar. Burada ilk paragrafta kitapta anlatılmak istenen şey belirtilir: "bu günkü müstemele politikasının esâsları." (s. 3). Bu esaslar ise şu şekilde sıralanır.

Muhacirler, iki büyük şubeye ayrılırlar:

Şube: 1 –Vatan haricindeki muhacirler:

a-Müstemlekelerde yalnız münferid bir cemaat teşkil etmek.

b-Müstemlekelerdeki milletleri temsil ederek müttehid bir cemaat-ı milliye teşkil etmek.

c-Müstemlekelerdeki ahaliyi ifnâ' [yok etme] ederek yerleşmek.

Şube: 2- Vatan dâhilindeki muhacirler,

d-Vatan dâhilindeki ahaliyi vatan dâhilinde diğer bir yere iskân etmek.

h-Vatan haricinden dâhile muhacir celb etmek.

h- İktisadî kazanç için gelen ve kendi kendilerine yerleşen muhacirlere karşı vaz'iyet-i idâriyye (s. 3).

Görüldüğü gibi muhacirler "vatan harici" ve "vatan dâhili" olarak iki gruba ayrılır ve bu kısımlarda neler yapılabileceği sıralanır. Müstemelekeye yerleşmek için uygulanabilecek yöntem, müstemelede yalnız bir topluluk olurturabileceği gibi, oradaki milletleri asimile etmek de bir yöntem olarak verilir. Ancak en şiddetli olan madde üçüncüsüdür: ahaliyi yok ederek yerleşmek. İlk üç maddede görüldüğü gibi devletin müstemelede tutunabilmesi için her yolun denenebileceğidir. Asimile edilemiyorsa yok etmek de bir tercih olarak önlerinde durmaktadır.

⁷ Van P. Goç (Prusya Müstemele Nezareti Me'mûrlarından), *Beynelmilel Usûl-ı Temsil İskân-ı Muhâcirîn*, Mütercimi: Hâbil Âdem, Aşâir ve Muhâcirîn Müdiriyyet-i Umûmiyyesi Neşriyyâtından: 1, Kütübhâne-i Sûdî, Matba'a-i Orhâniyye, İstanbul, 1334, 312 s. Bu kıtaba yapılan atıflar metin içinde gösterilecektir.

⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272. 11. 12. 38. 10., 2 Haziran 1334/1918.

⁹ Örneğin daha 1913 yılında birçok devletin muhacirlerle ilgili kanun ve yönetmelikleri istenir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdâre-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi, (BOA. DH. SN. THR), 52-72.

Vatan dahilindeki kısım ise ahaliyi bir yerden diğer bir yere sürüp orada yerleştirebileceği gibi, dışarıdan da dahile muhacir getirtebilecektir. Ayrıca ekonomik kazanç için gelenleri yönetmek de diğer bir yöntemdir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde devlet yöneticileri, insanlara her şeyi yapma hakkını kendinde bulmaktadır: Sürgün, sevk, iskân, celp (isteği dışında getirme), yok etme. Bu maddelerden çıkan bu kavramlar İttihat ve Terakki'nin nüfus politikasını net bir şekilde ifade etmektedir. Bunu uygulamada da görmek mümkündür.¹⁰

Bu giriş aslında genel süreci özetlese de önemli bulduğumuz diğer noktalara da değinmek gerekmektedir. Kitapta, devamla, İngiltere, Fransa, Belçika, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İtalya, Rusya, Japonya, Felemenk ve Portekiz'in sömürgelerde kullandıkları yöntemler kroki halinde verilir ve İngiliz, Amerika, Rus, Fransız, Felemenklerin kullandığı yöntemler ayrıntılı olarak incelenir. “Harici müstemleke” için İngiliz modelinin, “dâhili iskân-ı muhacirîn” için de Amerikan modelinin uygun olduğu belirtilir (s. 7).

İngiliz Yöntemi: “Harici Müstemleke”

İngilizlerin sömürgeleştirme yöntemlerinin ayrıntılı olarak tartışıldığı kitapta, İspanyolların, Portekizlerin ve Felemenklerin İngilizlerden önce bu yöntemi kullandıkları ve İngilizlerin “müstemlekeyi ferde terk” ederken, İspanyolların “müstemlekeyi hazine-i hükümete ciro” ettiği belirtilir. İngilizlerin müstemlekeyi hazırladıktan sonra muhacirleri iskân ettiği ve hükümetin ferdin menfaatini tanıdığı vurgulanır (s. 11-12).

İngilizlerin “Avusturalya Kıtası ve Adaları”nda uyguladıkları müstemleke politikası da önemli görülür. ABD'nin bu politika ile kurulduğu ve Avustralya'da da kuvvetli bir hükümetin oluşmaya başladığı belirtilir ve bu yöntemin iki temel maddesi sıralanır:

“1-Yerlileri ifnâ etmek [yok etmek]

2-Muhacirlerin istiklal arzuları” (s. 11-12)

Kitaba göre “yerlileri ifnâ etmek usulü” kolay görülmemelidir. Bu zorluğunun nedeni müstemlekenin nüfusa ihtiyacı olması ve “ifnânın güçlüğü”dür. “Seri askerî infânın esası olan öldürmek için muhacirlerin daimî seferber halinde yaşamaları” gerekir. Ancak böyle bir hayatı sürdüren şahıslardan “maceracı” kişiler ortaya çıkar ve bu maceracılık da muhacirlerin üretimden uzak durmalarına yol açar. Bundan dolayı da bu yöntem uygun görülmez ve “İspanyollar[ın] Amerika vahşilerini ifnâ” etme sürecinden örnek verilir (s. 12).

Bu nedenle İspanyolların kullandığı bu yöntem benimsenmez ve İngilizlerin uyguladığı politikanın daha uygun olduğu belirtilir. Kitaba göre İngilizler “yerlileri” öldürmediler. Ancak “kıtanın en münbit [verimli], en hâkim ve en ziyade istikbale mâlik mahallerinde” muhacirleri iskân ettiler ve bunun doğal bir sonucu olarak “yerliler, bu mahalleri terk” etti (s. 12). Başka bir ifade ile yerlileri öldürmenin muhacirler üzerinde olumsuz etkisinden kaçınmak için İngilizler yerlileri öldürmek yerine, onları yerlerinden kovma politikası uyguladı.¹¹

Yerlilerin en güzide topraklarına muhacirlerin yerleştirilmesinin başka sonuçları da vardır. “Hayat mıntıklarına el konulur konulmaz, yerli ahalinin faaliyeti durur, aralarındaki ulaşım kesilir. Ve yokluğun şiddeti hissedilir edilmez, hâkimlerle münasebet başlar. Fakat kıtanın ana

¹⁰ Bkz. Serhat Bozkurt, “Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak ‘Aşâir ve Muhâcirîn Müdüryet-i Umûmiyyesi’”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 60 vd.

¹¹ Bu “kovma” politikası İttihatçıların Rumları göçe zorlama politikasıyla benzerlik gösterir. 1914 yılında Balkanlardan Osmanlı'ya sığınan Müslüman muhacirler, İttihatçı hükümet tarafından Batı Anadolu'daki Rum köylerine (hatta bir kısmı Rum evlerine) yerleştirilir. Bu muhacirler bir müddet sonra Rumları baskı altına almaya başlar ve birçok Rum Yunanistan'a göç etmek zorunda kalır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Efiloğlu, *Osmanlı Rumları: Göç ve Tehcir (1912-1918)*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 108-109; Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 207-209.

yolları kesildiği için, millî münasebetleri kesilmiştir; yerli halk, tecride mecbur edilmiştir. Tecrit edilmiş bir halkın lisanı ise değişmeye başlar; ananeleri unutulur ve kabiliyetsizlik hâsıl olur.” (s. 12-13). Temel amaç yerli halkın, arasındaki münasebetin kesilerek, sömürgeci devlet tarafından yerin önemli topraklarına yerleştirilen muhacirlere muhtaç bırakılması ve bu sayede yerli halkın dil ve geleneklerini kaybetmelerinin sağlanmasıdır.

Fakat nüfusu kalabalık olmayan yerlerde ve “yarı-vahşi” topluluklar arasında bu yöntemin zor ve zamanla gerçekleşebileceği düşünülür. “Kısmen bir tarihi devir geçirmiş ve dinî, beşerî bir kutsiyeti” tanımış müstemleke milletlerinden sayılan “Araplarda, Hindlilerde, Mısırlılarda, Cezayirlilerde, Tunuslularda, Faslılarda ve Rusya’nın Türk, Tatar, Kürd, Çerkes, Moğol aşiretlerinde, hatta Eskimolarda bile aynı usul tatbik” edilemeyeceği vurgulanır. Ayrıca, “bu milletlerde birer tarih” ve “milletin hafızası bu tarihin etkisi altında” olduğu için muhacirler ile yerli halkın ilişkisinin sömürge devleti açısından doğuracağı “zararlı” sonuçları vardır. Milletlerin hafızalarındaki tarihi olayların, diğer muhacirlerle temasları esnasında muhacirler arasında “milliyet fikri”ni doğurabileceği düşünülür ve bu Hindistan’daki İngiliz bir valinin raporuna dayandırılır. Çözüm olarak muhacirlerle yerli halkın farklı yerlerde yerleştirilmeleri gerektiği sonucuna varılır (s. 12-13).¹²

Kitapta üzerinde durulan diğer bir konu sömürgelerdeki eğitim meselesidir. Eski medeniyetlerden farklı olarak bugünkü medeniyetlerin “muntazam ve usul dairesinde bir tahsil (eğitim)” ile temsil (asimilasyon) edilebileceği düşünülür. Ancak yerlilere eğitim verilmek istenmez. Çünkü İngilizlerin Hindistan’daki deneyimleri, eğitimin insanlarda milliyet esasına göre bir yönetim kurma fikrini uyandırdığını göstermiştir. Fakat buna rağmen Hindistan’da bulunan İngilizler okul açmak zorunda kalmıştır. Burada açılan okullara yerli nüfusun belli bir kesimi gidebilse de bu okullarda İngilizler iki farklı politika izlemiştir:

“1-Mektepte yalnız fennî meseleler esaslarını takib etmek

2-Yerli talebeyi sıkı bir gözetim altında bulundurmamak ve derse teşvik etmemek” (s. 15)

Kitaba göre sadece fen eğitimi yerlileri “serseri” bir hale getirir. İngilizlere verilen dini eğitim adı altında “tarihinin mukayeseli kısmı ile felsefe, mantık gibi ilimler” İngiliz çocuklarını “serserilik”ten kurtarır. İngiliz ailelerinin çocuklarının “milli hislerini takviye etmek” için çalışmalar yapmalarının yanında, her hafta yapılması planlanan büyük toplantılarla felsefe ve sosyoloji tartışmaları tertip edilmesi ve şiir, edebiyat, ahlak, milli fayda gibi hislerin geliştirilmesine çalışılması gereklidir (s. 16-17). “İngiliz çocuğunun milli seciyesini [karakterini] kurtaran” şeyin bunlar olduğu belirtilen kitaba göre, “yerli çocuğun, ne milli seciyesinin hasletleri inkişaf ettiriliyor ve ne de okuduğunu idrak edebilmesi için bir tahsil görüyor [Ne milli karakterini ortaya çıkartılıyor ve ne de okuduğunu anlayabilmesi için eğitim görüyor]” (s. 17).

Sömürgenin en önemli topraklarının muhacirlere verilmesi ve yerlilerin nasıl eğitilmesi gerektiği anlatıldıktan sonra sıra ekonominin ele geçirilmesine gelir. Ticaret toplumlar arası etkileşimi sağlayan bir araç olarak görüldüğünden yapılacak ilk iş olarak ticareti yerli halkın elinden almaya yönelik planlar anlatılır. Önceleri İngilizler bölgenin doğal ağını göz önüne almadan piyasaya hâkim olmak gibi yanlış bir yöntem benimserler. Ancak daha sonra bunun yanlış olduğu anlaşılır ve piyasanın ele geçirilmesi için yerelin doğal koşulları göz önüne alınarak piyasa merkezlerine muhacir iskân etmeye başlanır. Bu muhacirlerden ayrı mahalleler oluşturmaya ve bu mahalleler hemen bir şehir haline getirilmeye çalışılır. Piyasaya hâkim olan İngilizler yerli

¹² Kitapta çözüm olarak muhacirlerin ve yerlilerin aynı yerlerde iskân edilmemeleri önerilse de İttihatçılar farklı bir yol benimsedikleri görülür. Yine 1918 yılında AMMU tarafından hazırlanan *Kürdler* adındaki kitapta, Kürtlerin tarihi muğlak, edebiyatı alıntı ve dili karışık/toplama olduğu ve bunların Turani oldukları anlatılmaya çalışılır. Bir şekilde Kürtlerin hafızalarıyla oynanmaya, geçmişlerine dair bildiklerini muğlaştırmaya/yanlışlamaya ve bu bilgiler değiştirilmeye çalışılır. Kitap hakkında daha fazla bilgi için bkz. Serhat Bozkurt, a.g.k., s. 157 vd.

tüccarları iflas ettirir ve İngilizlerle rekabet edemez ve tek başına iş yapamaz hale getirilir (s. 22-25).¹³

İngilizlerin Kanada'da uyguladığı müstemleke usulünün uzun uzadıya anlatıldığı kitapta, Protestan olan İsveçli, Norveçli, Felemenkli, Danimarkalı, Almanyalı, Avusturyalı muhacirlerin temsil edildikleri (İngilizleştirildiği) anlatılır. Ancak Katolik muhacirlerin izdivaçlarındaki farklılık, temsil olmalarını engelleyici bir faktör olarak gösterilir. Kitaba göre, “temsilin en esaslı bir unsuru da ihtilat [karışma] ve izdivaçtır.” Ayrıca “din değiştirme imkân haricinde” görülür (s. 36-37). Diğer bir deyişle din ve mezhep farklılıkları muhacirlerin iç içe geçmelerini ve evlenmelerini, bunun bir sonucu olarak da asimilasyonlarını engeller bir faktördür. Bu anlatılanlar, İttihatçıların Hıristiyanları asimile etmeye çalışmak yerine, ya katletmeleri ya da sınır dışına sürmelerini hatırlatmaktadır. Çünkü Ermenilerin sürgün edildikleri ilk zamanlarda din değiştirilenler sürgünden muaf tutulur.¹⁴ Fakat din değiştirenlerin sayısının artması ve bunun sürgünden kurtulmak için yapıldığının devlet elitleri tarafından düşünülmesi üzerine din değiştirme talepleri kabul edilmemeye başlanır ve din değiştirsele dahi sürgüne tabi tutulurlar.¹⁵

Kitapta İngilizlerin bu politikasının aksayan yönleri de aktarılır. Tarih ve edebiyat derslerinin okullarda okutulması sorun olarak görülür. Örneğin İngiliz okullarında okutulan tarih derslerinde, yukarıda sayılan Katolik ve Protestan toplulukların İngiliz tarihinde kendi milletleriyle ilgili bilgilere daha çok önem verecekleri ve bu da “milli hisleri” uyandıracığı için İngiliz yöneticileri tarafından sorun olarak görülür. Bu dersin müfredattan çıkarılması da söz konusu değildir. Çünkü muhacirlerin açtığı okullarda bu dersler okutulur ve bundan dolayı İngiliz okullarında “İngilizliği” benimsetmek için bu derslerin verilmesi gerekli görülür (s. 38-39).

İngiliz müstemleke usulünün, “İngiltere, milletlerin, ferdlerin, muhacirlerin milli hislerini, kanaatlerini, fikirlerini, adetlerini mahv ettikten sonra kalacak olan kitle ile münasebeti kabul eder” şeklinde özetlenen kitapta, İngiliz kumandanlarından Lord Kiçnir (Kitchener)'in meşhur sözü aktarılır: “Temeddün edemeyecek [medenileşemeyecek] olanların hayatı neye yarar?” Ayrıca bunun anlamı da şu şekilde açıklanır: “İngilizleşemeyecek olanlar neye yarar? Lord Kiçnir üç günde yüz bin danesini öldürmüştü!!?” (s. 48-49).

Gerçekten de bu sözler müstemleke siyasetini iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Buradaki “temeddün” kelimesi bize aşiretlerin iskân edilme amacı anlatılırken karşımıza çıkmaktadır. İngilizlerde “temeddün”ün karşılığı “İngilizleşmek” olarak karşımıza çıkarken, İttihatçılar için “Türkleşmek”tir. Burada anlatılanları İttihatçıların politikalarına uyarlısak: “Türkleşemeyeceklerin hayatı neye yarar?”

Amerika Yöntemi: “Dâhilî Muhacir İskânı”

Kitapta anlatılan diğer bir yöntem Amerika usulüdür. Bu usul “muhacirlerin iskânı” ve “temsil politikası” olarak iki kısma ayrılır ve “muhacirlerin iskânı” da kendi içerisinde “ecnebi muhacirlerin iskânı” ve “yerli muhacirlerin iskânı” şeklinde ayrılır (s. 50). Kitaba göre, ecnebi muhacirler için “temsil” politikası uygulanırken, yerli muhacirler bu temsil politikasının dışında bırakılır, bu grup yalnız bu politika için araç olarak kullanılır. “Dâhilî muhacir iskânı” şeklinde yürütülen bu politikaya göre “her beş-altı muhacir köyü arasında bir takım mahaller tayin” ve buralara göç teşvik edilir (s. 100-101).

¹³ Bu anlatılanlar Osmanlıda 1914 başlarında İzmir, Konya ve Burdur gibi yerlerde Rumlara karşı yapılan “boykot”ları akıllara getirir. Amaç Rum esnafı zayıflatmak ve bir şekilde sermayenin Müslümanların eline geçmesine zemin hazırlamaktır. Bkz. Fuat Dündar, a.g.e., s. 204-205.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şifre Kalemi (BOA. DH. ŞFR). 54-100.

¹⁵ Ermenilerin ihtidaları ve devletin uygulamaları için bkz. Fuat Dündar, a.g.e. s. 300-304.

Amerika yöneticilerinin muhacirlerin iskânına dair politikalarının oluşum sürecinin ayrıntılı olarak anlatıldığı kitaba göre, bu politikanın ilk hedefi muhacirlerin yerleştirildikleri yerde kalmaları ve üretime katılmalarıdır. İşin merkezinde sermayedarlar bulunur ve muhacirler genelde sermayedarların oluşturdukları iş olanakları çerçevesinde koloni köyleri oluşturur. Bu köylerde daha çok ticaret, ziraat, maden ve sanayi gibi işlerde çalıştırılan muhacirlerin, bir şekilde iskân edildikleri yere bağlanmaları sağlanmaya çalışılır (s. 51 vd.). Daha özet bir ifade ile muhacirlerin “mali teşkilat ile merkeze merbutiyet[ini]” (bağlılığı) sağlamak öncelikli hedeftir (s. 74).

Muhacirlerin iskânları sağlandıktan sonra bu sefer de bunların “temsil” edilmeleri “sorunu” ortaya çıkar. “Bugünkü meşruti hükümetlerde muhacirlerin temsili”nin (s. 83) şart olduğu belirtilir ve temsilin en önemli aracının “mekteb”ler olduğu vurgulanır. Bu mekteplerin oluşturulması muhacirlerin kendi ailesi içinde konuştukları lisanlarını “unutmamak arzusunu” ya da varsa bu lisanla okuma arzusunu “imha” etmek için gerekli görülür (s. 84).

Muhacirlerin dillerini kullanma arzularının imha edilmesinin yanı sıra, koloni şeklinde oluşturulmuş köylerin birbirleriyle “kaynaştırılması” için başka yollara da başvurur. Farklı kültürlerle sahip muhacirlerin birbirleriyle “kaynaştırılması” ile hem muhacirlerin iskân edildikleri yere bağlanmalarını, hem de resmi dile yönelmelerini sağlayacağı düşünülür. Bunun için koloni köylerinde panayır, eğlenceler, sergiler, güzellik yarışmaları düzenlenerek, milli oyunlar, danslar, raklar oynatılarak muhacirlerin birbirleriyle ilişki kurmaları sağlanmaya ve ortak “hatıralar” oluşturulmaya, daha net bir ifadeyle “Amerikalılık” hissini yaratılmasına çalışılır (s. 88-89).

Rus İskân Yöntemi

Bu yöntemin geniş bir alanda gerçekleştiği ve bu alanlardaki uygulamaların birbirinden kısmen farklı olduğunun belirtildiği kitapta, bu politikanın esasları maddeler halinde sıralanır:

“1-Yerli ahaliyi Hristiyanlaştırmak

a-İslâmlar arasında propaganda ve menfaat ile

b-Putperestler arasında baskı ve şiddetle

2-Rus muhacirlerini, yerli ahaliye hâkim kılmak ve bunları, ulaşımın merkezlerinde iskân etmek

3-Yerli Ahalini ziraat araçlarını, hayvanlarını ve hatta kendilerini bile Rus muhacirlerine yardıma ve angaryaya mecbur kılmak

4-İskân yerlerinin verimli ve mahsuldar arazisini, Rus muhacirlerine vermek. Bu arazi, yerli ahaliye ait olduğu takdirde, bunları daha az verimli, kurak arazi ile değiştirmek için şiddet kullanmak

5-İskân edilen Rus muhacirlerinin durum ve hareketini sıkı bir gözetim altına almak ve bu yolda şiddet kullanmak”¹⁶

Temel olarak Rus iskân siyasetinin bu şartları barındırdığı belirtilen kitapta her yere farklı bir iskân siyasetinin uygulandığı vurgulanır ve bu uygulamadaki farklılıklar anlatılmaya çalışılır. Örneğin Müslümanlarla meskûn olan “Sibiryanın hâli yerlerinde” muhacirlerin iskân edilmesi yerine, muhacirler (Ruslar) yerleşik halkın bulunduğu yerlere getirilerek buradaki nüfusun “arasına sokuluyor” ve bu şekilde duruma/yere hâkim olunuyor (s. 127).

¹⁶ 1-Ahâlî-i mahalliyyeyi tenassur ettirebilmek teşebbüsâtı

a-İslâmlar arasında propaganda ve menfaat ile

b-Putperestler arasında tazyik ve şiddetle

2-Rus muhâcirlerini, ahâlî-i mahalliyyeye hâkim kılmak ve bunları, muvâsalât ve münâkalâtın merkezlerinde iskân etmek

3-Ahâlî-i mahalliyyenin vesâit-i zirâiyyesini, hayvanlarını ve hatta kendilerini bile Rus muhâcirlerine muâvenete ve angaryaya mecbûr kılmak

4-Mahall-i iskânın münbit ve mahsûldâr arâzisini, Rus muhâcirlerine hasr etmek. Bu arâzi, ahâlî-i mahalliyyeye âid olduğu takdirde, bunları daha az münbit, kurak arâzi ile tebdil etmek için şiddet isti'mâl etmek

5-İskân edilen Rus muhâcirlerinin ahvâl ve harekâtını sıkı bir tarassud altına almak ve bu bâbda şiddet isti'mâl etmek.” (s. 126).

Amerika usulünden farklı olarak Rus usulünde muhacirlerin sevkiyat, iskân ve ziraat alet ve edevatlarının sağlanması hükümete aittir. Rus hükümetinin Sibiryâ'da uyguladığı temsil politikasının iflas ettiği vurgulanır ve bunun nedenleri sıralanır. Şehir merkezlerinin ve piyasanın yerlilerin elinde bırakılması, muhacir yerleştirmelerinin daha çok köylere yapılması ve bunların sonucunda da muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerde “hâkim” konuma gelememeleri bu iflasın nedenleri arasında gösterilir. Memleketin iktisadi ve ticari durumuna yerlilerin hâkim olmaları, fabrikaları ele geçirebilmeleri ve basın-yayın yapabilmeleri, yerlilerin kendilerini koruyabilmelerini olanaklı kılmıştır. Ayrıca okullarda Rus dilinin zorunlu tutulmasına rağmen Müslümanların medreselerine dokunulmaması bunun diğer bir nedeni olarak gösterilir. Kitaba göre, “kendini hissetmiş olan insanların temsili mümkün” değildir (s. 127-133).

Rus usulüne örnek verilen diğer bir alan da Kafkasya'dır. Kitaba göre, Kafkasya daha çok Gürcü ve Ermenilerin meskûn olduğu bir alandır ve nüfus yoğunluğu fazladır. Buraya muhacir iskânına ihtiyaç yoktur. Ancak buradaki yerlilerin temsiline ihtiyaç vardır. Hükümetin direkt olarak ilgilendiği bu işte, muhacirlerin gönderilmesi için şiddet ve baskı yöntemleri uygulanır. Kafkasya'da yerleştirilen muhacirler, yerlilerin köylerine ya da köylerinin çevresine iskân edilir. Bu durum yerlilerde tedirginlik yaratır. Bu tedirginliği önlemek için hükümet bir kanun hazırlar. Bu kanuna göre yerleştirilenlere geldikleri yerlerdeki topraklarından en çok % 20 daha fazla toprak verileceği kabul edilir. Bu şekilde yerlilere, muhacirlerin lehinde bir toprak genişlemesine başvuramayacakları güveni verilmeye çalışılır. Ancak daha sonra bu durum değişir ve muhacirlerin lehine (doğal olarak da yerlilerin aleyhine) sürekli bir toprak genişlemesi ortaya çıkmaya başlar (s. 133-134). Bu politikanın bir sonucu olarak yirmi senede iki milyon muhacir Kafkasya'da iskân edilir. Ayrıca bu muhacirlerin nüfuslarının artış oranlarına göre toprak verileceği söylenmekle muhacir nüfusun yerli nüfusa oranı arttırılmaya çalışılır (s. 135-136).

Kitapta anlatılana göre, Rusların Kafkasya'da uyguladığı siyaset birkaç başlıkta sıralanabilir: İlk başta muhacirlerin sayısını arttırmak, daha sonra ticaret ve piyasanın muhacirlerin eline geçmesini sağlamak –ki doğalında ticaret ve piyasanın da dilinin Rusçalaşması için bu durum gerekli görülür- ve bunların yanında okullarla Rus dilinin kullanımını yani temsili yaygınlaştırmak. Dilin Rusçalaştırılması için bu bölgede bulunan çok sayıda memur ve askerin sayısı yetmediğinden, bu amaca yönelik olarak ticaretin el değiştirilmesi zorunlu görülür. Ticaretin el değiştirilmesi durumunda Rusçanın daha fazla konuşulacağına inanılır. Bunun yanında eğitim de önemli bir faktördür. “Rus hükümeti, dâhili Rusya'da maarife o kadar ehemmiyet vermez. Fakat, bu havâlideki maarifi büyük bir ehemmiyetle takib eder. En küçük yerlerde bile Rus mektepleri” açar (s. 139-140).

Buralarda Rus mekteplerin açılmasındaki hedefe ulaşılmadığı kitabın diğer bir tespitidir. Buna göre, Rus dilinin okutulması “mahalli lisanı” unutturmaktan ziyade, bu mekteplerde eğitim görenlerin “kendi mekteplerini” düşünmeye başlamalarını sağlar ve “mahalli bir tahsil” başlar. Bu başarısızlığın sebebi olarak da Rusların ve yerlilerin aynı şekilde eğitim görmeleri gösterilir. İngilizlerde olduğu gibi Ruslarda yerlilere ayrı bir eğitim metodu uygulanmazdı. İngilizlerin “terbiye-i hissiyeleri[nin]” (duygu eğitimi/terbiyesi) oluşmasına asla izin vermediklerinin ve yerlileri “kabiliyetsizleştirme”ye çalıştıklarının belirtildiği kitapta, Rusların sadece Rus dilini öğretmekle yetindikleri ve “şiir, hikâye, edebiyat, masal ve sair zihni mefhûmları” kendi dilleriyle düşünmelerine engel olacak bir şey yapmadıkları vurgulanır (s. 140-141).

Rusların Kazaklar arasında başladığı temsil işine “Rus temsil usulü” olan “Hıristiyanlaştırma” ile başlanır. Kitaba göre bu tür temsilin araçları şunlardır: Bunlar arasına Rus muhacirleri iskân etmek, kiliselerde duaları Rusça okutmak, ahaliye Rusçanın Hıristiyanlığın bir parçası olduğu inancını vermek, göçebeler ile serseri ve eşkıya gibi yaşamak isteyenleri Rus süvari teşkilatına almak (s. 143).

Kitapta Rus hükümetinin, Sibiryâ ve Kafkasya'nın aksine, Kazakların temsilinde başarı sağladığı belirtilir ve bunun Rus muhacirlerin Kafkasya'ya iskânıyla yapıldığı vurgulanır. Bu başarı Kazakların ziraatçı olmamalarına ve göçebe bir halde yaşamalarına bağlanır. Rus muhacirler ziraatla uğraştıkları ve şehir merkezlerine yerleştikleri için "piyasa"nın "hâkim"i konumuna geldikleri ve Kazakların, bunlara "esir" oldukları belirtilir (s. 144). Bu vurgu şu ana kadar anlatılan yöntemlerin temel perspektifini de verir. Yani "başarının" temel prensibi muhacirlerin "hâkim" ve yerlilerin bunlara "esir" (muhtaç) bir konuma getirilmesi olarak görülür.

Finlandiya'da uygulanan Rus yönteminin zora dayandığından başarı sağlanamadığının belirtildiği kitaba göre, burada yaşayan putperestlerin bir kısmı zorla Hıristiyanlaştırılması ve Hıristiyanlaştırılmayan çoğunluğun muhacir iskânıyla Ortodoksluğu kabul ettirmeye çalışılması başarılı olur. Müslümanlık (hatta Sünnilik) Türk olmanın ön koşulu olduğu gibi, Ortodoksluk da Ruslaşmanın ön ayağı olarak görülür (s. 148).

Türkmenistan'daki Tatar ve Türklere uygulanan temsil politikalarında, Tatarların ve Türklerin yaşadıkları bölge arazisinin "Rusyanın en münbit [verimli] arazisi" olmasına rağmen buranın nüfus yoğunluğunun az olması, Rus muhacirlerinin buralara yerleştirilmesi için önemli bir fırsat verir. Ruslar Türkmenistan'da hazırladıkları büyük pamuk tarlalarına yerlileri istihdam eder. Mahsulâtın direkt olarak Ruslara geçmesi için Rus ticarethaneleri ile ortaklık kurma politikası izlenir. Hükümet bunu yaparak, yerlilerin kazancının bir "amele"nin kazancını aşmaması amaçlanır ve asıl kârın Rus tüccarlarının yapması için çalışır. Böylece yerlilerin sermaye sahibi olması engellenir. Bunun sonucunda da Ruslar yavaş yavaş şehirlere hâkim olmaya başlar (s. 152-153). Böylece kitabın genelinde belirtilen mantık gerçekleşmiş olur: Yerliler Ruslara tabi olacak ve böylece temsil gerçekleşecek.

Kitapta genelde Rusların uyguladığı temsil politikasının başarısız olduğu sonucuna varılır. "Rusların iskân-ı muhacirîn ve temsil politikası"nın Tatarlar arasında iflas ettiğinin belirtildiği kitaba göre (s. 169), Karadeniz ve Azak denizi sahili ile Kırım hanlığı bölgesinde arazinin üçte ikisine Rus muhacirleri yerleştirilerek nüfusun "ekseriyeti" sağlanmış ve şehirler ele geçirilmiş olduğundan Türkmenistan'da başarı sağlamayan bu politika, burada başarı sağlamıştır (s. 170-171).

Rusların Buhara Hanlığı dâhilinde uyguladığı politika ise İngilizlerin Hindistan'da uyguladığı politikaya benzetilir. Buna göre, Rus muhacirleri için yerlilerin yaşadığı şehirlere yakın yerlerde, "yeni şehir" adıyla mahalleler kurularak, buralar idari, iktisadi ve askeri merkezler haline getirilir ve zamanla eski şehir halkının "yeni şehre" taşınması için ortam hazırlanır. Yeni şehrin hâkimiyeti muhacirlerde olduğundan "eski şehir"den gelen yerliler Rus muhacirlerine tâbi konuma gelir (s. 153-154).

Görüldüğü gibi temsil olmanın ya da millî varlığını korumanın koşulu olarak iktisadi hayata ve şehir hayatına hâkim olmanın önemi sık sık vurgulanır. Aynı formül Rusların Avrupa Türkmenistan'ındaki uygulamalarının belirtildiği kısımda da anlatılır. Kitapta 15 milyon Rus muhacirinin iskân edildiği bu bölgede, yerli halkın iktisadi hayata hâkim olduklarından Rus lisanını öğrenmeleri, modasına dâhil olmaları ve mekteplerine gitmelerine rağmen milli varlıklarını korudukları belirtilir. Bu duruma da Yahudiler örnek verilir (s. 159-160). Yani iktisadi alanda kendine güven ve hâkim olma millî varlığını koruma için yeterli olarak görülür.

Yukarıda anlatılanlar kitapta anlatılmak istenen Rus politikasını özetlese de, ayrıca kitap Rusların Basarabya'da bulunan Romenleri Ruslaştırma uygulamaları (s. 175-179), Lehistan'da bulunan Lehler üzerinde "lisanî bir temsil" politikasının güdülme nedenleri (s. 182-187) ve daha çok katliam esasına dayalı ve genelde Yahudilere uygulandığı belirtilen "Perugrom usulü" de anlatılmaktadır (s. 188).

Fransa Yöntemi

Fransızların iskân yöntemi de kitapta ayrıntılı olarak anlatılır. İkinci büyük müstemleke devleti olarak tanımlanan Fransa'nın istila ettiği yerlerin bazılarında (Hindîçin, Batı Afrika, Kongo, Madagaskar) muhacir iskân etmeyi uygun görmediği, bunun yerine buralardaki “ormanları, pamuk tarlalarını ve sair mahsulât mahallerini işletmeyi” tercih ettiği belirtilir. Direkt olarak anonim şirketlere verilen bu mahsulât mahalleri, şirketler tarafından işletilir ve yerli halk sermaye gibi kullanılmak istenir (s. 193). “Kol ve ayak” ile yapılacak işlerde “yerli amelenin” işe yaradığı, ancak “biraz düşünmeye muhtac olan işlerde” Avrupalı insanlara ihtiyaç duyulduğu belirtilir. Bu sebepten dolayı şirket sahipleri, muhacir iskânına ihtiyaç duyar ve bunun için hükümete başvurularda bulunur. Hükümet de bunun için bir kanun hazırlar ve muhacir sevkine buna göre yapılması gerekli görülür (s. 194). Rus yöntemi kısmında bahsedildiği gibi, Rusya'da muhacir iskânı hükümet tarafından gerçekleştirilir ve muhacirlerin ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanır. Ancak Fransızlar bazı yerlerde muhacir iskânını ve bunların ihtiyaçlarının karşılanması işlerini şirketlere bırakır.

Ancak “Fransa'nın düşündüğü ve muntazam bir plan” ve “temsil politikası” takip ettiği yerler de vardır: “Şimalî Afrika'daki Cezair, Tunus, Fas müstemlekeleri” (s. 198). Kitaba göre, buraları istila eden Fransızlar öncelikle boş ve verimli arazileri işletmeye başlar. Fransız acenteler tarafından işletilen bu yerlerden alınan ürünler direkt olarak limanlara götürülür ve ülke dışına çıkarılır. Marsilya-Paris önemli piyasa merkezleri haline gelir. Bu durum yerlilerin iktisadi hayatını bitirir. İş için başka alanlara yönelmeye başlayan yerliler Fransız işletmelerinde amele olmak ve şehir merkezlerinde Fransızlara hizmet etmek zorunda kalırlar (s. 199).

Köyler bu şekilde ele geçirildikten sonra, yerlilerin hâkim olduğu şehirlerin de ele geçirilmesi için Fransızlar buralarda birer koloni oluşturur. “Her eski şehrin haricinde bir Fransız Mahallesi tesis” edilir ve buralara muhacirler getirilir” (s. 201-202). Burada oteller, lokantalar ve ev eşyaları satan yerler açılır ve buralara yerleşmenin özendirilmesi için gençlerin oluşturduğu geziler organize edilir. Ayrıca burada yapılacak çok kârlı işlerin olduğu propagandası yapılır (s. 202-203). Ekonomik ve nüfus olarak Fransız üstünlüğünün sağlanmaya çalışıldığı bu yöntem Rusların Tatarlara uyguladığı yöntemin aynısı olsa da, kitapta bunların arasında farklılık olduğu özellikle vurgulanır. Bu farklılık Rus-Tatar ve Arap/Berberi-Fransız arasındaki medeniyet seviyesi gösterilir. Yani Ruslar ve Tatarlar medeniyet olarak birbirlerine yakın seviyede olsalar da Arap/Berberi ve Fransızların seviyesi birbirinden çok farklıdır (s. 203).

Kitaba göre, iş yapamaz hale getirilen ve bununla bağlantılı olarak açlığa mahkûm edilen yerliler, Fransız askeri, jandarması, amelesi, arabacısı, hizmetçisi konumuna getirilir (s. 204-205). Ahalinin içine çekildiği fakirlik ve sefaletin “ırkın maddi, manevi zaafı”nı ortaya çıkardığını fark eden Fransızlar, bunun önlenmesi için okullar ve kiliseler açmaya çalışır. Bunların açılmasındaki amaç “ahaliyi okutmak ve Hıristiyanlaştırmak”tır. Fakat planın Hıristiyanlaştırmak kısmı atılabilir ve okutma kısmına önem verilir. “Fransa, bir Berber-Fransız milleti teşkiline karar” vermişlerdi. Lakin okutmak da kolay gerçekleşen bir durum değildi. İlk başta okula sadece Hıristiyan ve Yahudi çocukları gitmekteydi. Daha sonra eski konumlarını kaybeden ve hükümete yanaşmak isteyen zengin Arap çocukları bu okullara gönderilmeye, (s. 206) son olarak da fakir çocuklar “tek tük” okullara ücretsiz olarak alınmaya ve ailelerine yardım edilmeye başlandı (s. 207).

Kitaba göre, Fransızların mekteplerine devam eden Arap çocuklar kendilerine yabancılaşır. Bunun sebebi de İngilizlerin Hindistan'da uyguladıkları eğitim sisteminin benzerinin Fransızlar tarafından uygulanması olarak gösterilir. Fransız okullarında çocuklara “fen, Fransız tarihi, Fransız edebiyatı okutuluyordu.” Bu okullarda “fen” (sayısal dersler) ile karşılaşan Arap çocuklarında şüpheler “bilhassa dini şüpheler” ortaya çıkıyordu. Kitapta bu yabancılaşmanın Fran-

sız çocuklarında ortaya çıkmamasının nedeni, bu çocukların “hissiyât-ı milliyyesi [milli hisler] terbiye edilmiş ve millî tarih, millî edebiyat ve din tahsîlini kısmen” görmelerine bağlanır. Diğer bir deyişle yerli çocukların bu eğitimi görmemeleri, bunların inançlarında sarsılmalara neden olmaktadır (s. 208). Bundan dolayı da Arap çocukları “fenle temas eder etmez, bütün hissiyât-ı diniyyelerini gaib ediyorlardı” (Dini hislerini kaybediyorlardı) (s. 209).

Tabii bu şekilde “serseri” bir hale gelmiş olan yerli çocuklar kendi hallerine bırakılmıyor ve bunların boş kalmalarına izin verilmiyordu. Mesela “yerli müfrezelerin zabitanını bunlardan teşkil etmek” ve “bunların idare-i mahalliyede [mahalli idarede] istihdam eylemek” gibi yollara başvuruluyordu. Bunlardan bazıları da Darülfünunlara gönderiliyordu ki bunlarda “din namına bir habbe [buğday tanesi]” bile kalmıyordu (s. 209). Bunlar yeni dini öğreniyordu: “Medeniyet”. Bunların “millî ahlaktan uzaklaştıktan ve dine lakayd kaldıktan sonra” Fransızlaşamıyordu da. Ama bunlardaki bir şeye inanmaya duyulan ihtiyaçtan dolayı “beynelmilel hisler, fikirler” ediniyorlardı. Bu fikirler Fransızlarla “samimi bir münasebet” kurmayı ve bunlara karşı kin duy-mamayı sağlıyordu (s. 210-211).

Kitaba göre Fransızlar bütün sahalarda aynı politikayı izlemekteydi: Sömürülmek istenen yerlere muhacir getirilmeden, topraklar getirilen zenginlere verilmekte, yerliler amele halinde bırakılmakta, amelelerin zenginleşmesine izin verilmemekte ve serveti Fransızlara intikal ettirilmektedir (s. 224). Ayrıca idari anlamda da Fransızların müstemleke politikasının öneminin vurgulandığı kitaba göre, müstemlekelerin ayrı şekillerde yönetilmelerini isteyen Fransızlar, buraların birbirleriyle birleşmelerini istememektedir. Bunun sebebi ise bu birleşme sonucunda kalabalık bir nüfus ortaya çıkacağı gibi amele ve memurlar arasında da örgütlenmelerin doğabileceğinden Fransızların duyduğu korkudur. Bunun yanı sıra farklı şekillerde yönetilen bu yerlerin “temsil devirleri”nin de ayrı olacağını belirtildiği kitapta bunların birbirlerine karşı kullanılması daha kolay sağlanacağı belirtilir (s. 224-225).

Felemenk Yöntemi: Usul-ı İsti'mal (Kolonize etme)

“Usûl-ı isti'mâr” (Kolonyalizm) olarak tanımlanan Felemenk yönteminin, Avrupa müstemleke siyasetlerinden farklı olduğu belirtilir. Buna göre Felemenk usulünde “politika yoktur” ve sadece “ticaret için ticaret” yöntemine dayanmaktadır. Bunda “temsîl ve ifnâ gibi usûller malûm değildir.” Felemenk hükümetinin yaptığı asayiş sağlamaya ve yerli ahaliyi de “amele sıfatıyla” çalıştırmak olarak gösterilir (s. 226). Felemenk hükümeti memlekete muhacir iskân etmeden, küçük bir askeri güçle buraları şirketlere vermekte, önemli pazarlar ile sahillerinin hâkim noktalarına asker yerleştirmektedir. Ancak dâhildeki ticareti yerli reislerle bırakmaktadır. Bununla da bu reislerin asayişten de sorumlu olmaları sağlanmaktadır. Bu usulde şirketler de yerin yönetimine dâhildir ve “tam bir tüccâr hükümeti mevkiindedir” (s. 228).

Her ne kadar bu usul anlatılmaya başlanırken, Felemenk usulünün temsil politikası içermediği belirtilse de mahalli idarede destek olacak İslâm teşkilatına müdahale edildiği kitabın ilerleyen sayfalarında belirtilir. Buna göre, Felemenk hükümeti İslâm'a karşı olarak Protestanlığın yayılması için kilise ve mektepler açmaktadır. Ancak Cava'da uygulanan bu Hıristiyanlaştırma usulü etkili olamamaktadır (s. 230). Felemenk'in bu politikası İngilizlerden etkilenerek değişir. İngilizler İslamiyet'i himaye ve Endonezya'daki Cava lisanının ortaya çıkmasını sağlama politikasını gütmekte ve Felemenk hükümeti de daha ileri giderek bunların Hıristiyanlaşmasına engel olmaktadır. Felemenk hükümeti, ahalinin mahalli dini teşkilatını serbest bırakmakta ve şehirlerdeki mektepleri de Avrupalı çocuklar için açık tutmaktaydı. Ancak yerlilerin tahsili için hiçbir şey yapmamaktaydı. “Hükümet, yerlilerin hâl-i sâbıklarında [eski hallerinde] kalmalarını muvâfık görüyordu.” Çünkü şirketler için önemli oranda ameleye ihtiyaç vardı (s. 230-231).

Kitaba göre, Felemenk usulü, “müstemleke ahâlîsi, daima hâkimlerin menfaatleri îcâbına göre idâre edilirler” düsturu ile İngilizlerin kabul ettiği “müstemleke ahâlîsinin bir hakk-ı temeddünü [medenileşme hakkı] yoktur. Bu hakk da verilmemelidir” esaslarını uygulamaktadır. Bunun için “zengin çocukları kendi mahallerinde kaldılar ve yalnız medrese derslerinden başka bir tahsîl ile iştigal edemediler. Bu netice, mesâil-i iktisadiyyeyi [iktisadi işleri] öğrenmemelerini te'mîn etmişti” (s. 235).

Yukarıda bahsedildiği gibi, kitabın anlatımlarına göre, Felemenk usulünde temel amaç, yerlilerin “amele” kalmaları olduğundan temsile öncelik verilmeden, yerlilerin buldukları konumda bırakılarak müstemleke şirketleri için sürekli çalışmaları istenir.

Kitabın İkinci Bölümü

Görüldüğü gibi kitabın birinci bölümünde daha çok kolonyalist devletlerin pratiklerinden bahsedilirken, ikinci bölümünde bu kolonyalist devletlerin muhacirlere dair kanunlarına yer verilir. Bu bölüm için belirtilmesi gereken şey, dönemin iskân ile ilgili kanun ve nizamnameleri hazırlanırken, bu devletlerin kanunlarından etkilenmiş olmasıdır. Muhacirlerin iskânı için hazırlanan 1913 tarihli İskân-ı Muhâcirîn Nizâm-nâmesi'nde bu yönlü bir etkiye rastlanmazken, 1917 yılında hazırlanmış olan ve yürürlüğe girmeyen “Aşâir ve Muhâcirîn Kanûnu Lâyhâsı”nda bu etkiye rastlamak mümkündür. Örneğin muhacirlerin kabul şartları değişmiştir. Daha önce sorun teşkil etmeyen ve bu kanunda kabul edilmeyecek kişiler arasında sayılan, “eblehler [akılsız, bön, ahmak]”, “emrâz-ı sâriyeye [bulaşıcı hastalıklar] mübtela olanlar”, “mecnûnlar” (akli dengesi yerinde olmayanlar) “fuhuş” işiyle geçinenler, “mahkûmlar”, “anarşistler”¹⁷, Amerika ve Avusturyaya kanunlarında bulunan muhacirlerin kabul şartları arasında geçmektedir (s. 255-256, 259). Ayrıca Natal, Kab, Kanada, İngiltere, Panama, Ekvator gibi müstemleke kanunlarıyla da ortak yönleri bulunmaktadır (s. 262-265, 269, 286, 288, 290).

Sonuç

Anlaşıldığı kadarıyla kitapta anlatılan temsil/asimile yöntemlerinin araçları şunlardır: Muhacirleri veya yerlileri bir yerden bir yere göç ettirme, sürme, farklı yerlerde ve değişik şekillerde iskân etme, bir kesimi kısmen veya tamamen yok etme, ekonomiyi ve toprağı birinden alarak diğerine verme, bir toplumu tecrit ve diğer topluma muhtaç/esir etme, birini amele/asker/hizmetçi, diğerini patron/efendi/komutan haline getirme, elindeki kazancı/toprağı/üretim araçlarını alma, kazanç elde etmesini engelleme, bir kesimin dilini/dinini/fikrini değiştirme, duygusuz/hissiz/kişiliksiz “serseri” haline getirme. Bu anlatılanlarda tek gözetilen “değer” ekonomik kaynakların/toprağın devletin merkezine aktarılmasıdır. Hamdi Bey'in de yukarıda anlattığı gibi yapılanlar “merhameten” değil “iktisadî” amaçlıdır.

Vurgulanması gereken, İttihat ve Terakki'nin iktidarında (1913-1918) Osmanlı Devleti yönetimi sürgün ve iskân politikaları sömürgeci devletlerin uyguladıkları yöntemlerden beslendiğidir. Bu kitabın devletin resmi bir kurumu tarafından hazırlanması ve yayınlanması, yönetici ve memurları tarafından okunması/okutulması ve içeriği referans edilmesi, dönemin yöneticilerinin, temel amacın toprağın ve insanın sömürmesi, elde edilen kaynağın devlet merkezine akışının sağlanması üzerine kurulan kolonyalist yöntemleri öğrenme çabasına girdiklerini göstermektedir.

Ayrıca bu kitapta anlatılan yöntemlerin izlerini Cumhuriyet döneminde de görmek mümkündür. Fakat başka bir çalışmanın konusu olabilecek bu durumdan ziyade, İttihatçıların uygulamalarında göze çarpan bazı noktalara değinilmekle yetinilecektir. Örneğin, Ermeni sürgününün başaktörlerinden Talat Paşa'nın defterine göre, birkaç vilayet hariç, 924.158 Ermeni

¹⁷ BCA, 272. 14. 75. 24. 8.

“nakl” edilmiştir.¹⁸ Sürülenlerin önemli bir kısmı ya öldürülmüş ya da yollarda ölmüştür.¹⁹ Belirlenen mıntukalara varabilenler ise, iskân edilecekleri yerlerde aynı bölgeden gelenler dağıtılmak suretiyle, “birbirinden beş saat mesafede” kurulacak köylerde ve bu köylerin “hâkim ve savunmaya müsait” olmayan yerlerinde iskân edilmeye çalışılır. Ayrıca iskân edilecekleri Musul ve Zor’da okul açmaları yasaklanır ve Ermeni çocukların devlet okullarına gitmeleri zorunlu tutulur.²⁰ Halep Vilayetinde iskân edilecekler için tren güzergâhlarının yirmi beş kilometre içeride ve Müslümanların % 10 oranında yerleştirmelerine çalışılır.²¹ Sürgünden muaf tutulan Ermenilerin (asker ve memur ailelerinin), Müslüman köylerinde % 5’i geçmemek şartıyla iskân edilecekleri kararlaştırılır. “Yirmi hâneli bir İslâm köyünde ancak bir hâne Ermeni bulunabilir ve yüzden fazla hâneli köy ve kasabalarda beş hânedan fazla bulunamaz.”²² Bir taraftan da Ermenilerden boşaltılan yerlere Müslümanlar yerleştirilmeye²³, bunlardan kalan mallar Müslümanlara aktarılmaya, diğer bir deyişle sanayi, üretim araçları ve ticaret Müslümanların hâkimiyetine sokulmaya çalışılır.²⁴

Müslümanlara uygulanan politikalara ise Kürtlere yapılanlar verilebilir. Örneğin, Talat Paşa, Diyarbakır Vilâyetine gönderdiği şifrede, “ya Arablaşmak veyahut milliyetlerini muhafaza etmek suretiyle yine faydasız ve zararlı bir unsur hâlinde kalacakları” düşünüldüğünden “Kürd mültecilerinin Urfa [ve] Zor gibi güney bölgelere” gönderilmelerini uygun bulmaz.²⁵ Kürtlerin iskânı için Kürtlerin yoğunlukta olmadığı (ayrıca Arapların da) Ankara (Merkez, Yozgat, Kırşehir, Çorum Sancakları), Sivas (Tokat ve Amasya Sancakları), Konya (Merkez, Burdur, Hamidabat Sancakları) Vilayetleriyle İçel, Teke, Kayseri, Karahisar-ı Sahib, Niğde Livaları seçilir. Ayrıca “Kürt mültecileri; miktarı üç yüzü aşmayacak ufak kabilelere ayrılacak ve silahlarından arındırılarak bir aşiret birkaç kısma bölünecek ve her kısım farklı mıntukalara gönderilecek, oralarda da genel nüfusunun yüzde beşini aşmayacak şekilde dağınık olarak iskân olunacaktır.” Kürtlere uygulanan bu politikanın bir benzeri Arnavutlar ve Boşnaklara uygulanır. Asimile olmaları öncelikli hedef olduğundan bunlar belirlenen yerlerde dağınık bir şekilde ve “Türk unsuru” içerisinde % 10 oranında, tahliye edilen köylere iskân edilmeye çalışılırlar.

Bunlara ek olarak Arap, Çerkez, Laz gibi Müslümanlara; Bulgar, Rum, Süryani gibi Hristiyanlara ve Yahudilere yönelik uygulanan politikalar da benzer şekilde yürütülür. Genel olarak yürütülen politikayı şöyle özetlemek mümkündür: Müslümanları asimile olacak şekilde Türklerin içinde dağıtmak, Türklerin yoğun olmadığı yerlerde yoğunluklarını arttırmak; Gayrimüslimleri Halep-Urfa-Musul hattının kuzeyinde kalan yerlerde mümkün olduğu kadar az sayıda bırakmak: En fazla % 5 oranında.

¹⁸ Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, İstanbul, 2009, s. 77.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Akçam, *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 181 vd.

²⁰ “Ermeni ahâlinin hîn-i iskânlarında ‘ayn[ı] kazâ ve livâ halkının ayrı, ayrı mıntukalarda yerleşdirilmeleri mahâll-i iskâniyyelerinde Ermeni mektebi açmalarına mahall ve meydân bırakılmayarak çocuklarının hükümet mekâtibine devâm[a] mecbûr tutulmaları ve te’sîs olunacak köylerin birbirinden beş sâ’at bu’d ve mesâfede olmasına ve hâkim ve müdâfa’aya müsâ’id nukat ve mevâki’de bulunmamasına dikkat ve i’tinâ olunması ve telgrafın icâb edenlere tebliğinden sonra inhâs”. Dahiliye Nezâretinden Musul Vâlî Vekâletine ve Zor Mutasarrıflığına, 10 Haziran 1331 [23 Haziran 1915] tarihinde gönderilen şifreli telgraf. BOA. DH. ŞFR. 54-122.

²¹ “Haleb Vilâyetinin kısım-ı şimâlisî müstesnâ olmak üzere şark ve cenûb ve cenûb-ı garbısında vâkı’ kâfe-i kurâ ve kasabât ile Suriye Vilâyetinin Havran ve Kerek Sancakları dâhil olmak üzere şimendüfer güzergâdlarından yirmi beş kilometre dâhilde vâkı’ kasabât ve kurâda ahâlî-i Müslime nüfusunun yüzde onu nisbetinde tevzî’ ve iskân edileceklerdir. Sevkiyâtın ana göre tertib ve icrâsı ta’minen tebliğ olunur.” Dahiliye Nezâretinden, Adana, Erzurum, Bitlis, Halep, Diyarbakır, Suriye, Sivas, Trabzon, Mamûretülaziz, Musul Vilâyetlerine; Adana Emvâl-i Metrûke Komisyon Riyâsetine, Halep Evmâl-i Metrûke Riyâsetine, Urfa, Maraş, Canik, Kayseri, İzmit Mutasarrıflıklarına gönderilen 22 Haziran 1331 [6 Temmuz 1915] tarihli şifre telgrafı. BOA. DH. ŞFR. 54-315.

²² Başkumandanlıktan Birinci, Üçüncü, Beşinci Kolordu kumandanlarına gönderilen 3 Ağustos 1331 [16 Ağustos 1915] tarihli emir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî Evrakı (BOA. DH. EUM. VRRK), 15-49.

²³ Fuat Dündar, a.g.e., s. 289-293.

²⁴ Hilmar Kaiser, “1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma* (Der. Eric Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 145-146.

²⁵ BOA. DH. ŞFR. 63-172-173.

ÖZGEÇMİŞLER

Aykut Aykutalp

Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü mezunu. Yüksek lisans eğitimi Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı. Doktora eğitimine Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde devam etmektedir. Halen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Temel ilgi alanı kent sosyolojisi, toplumsal hareketler, Türkiye siyasal hayatı ve siyasal teoridir.

Bahtiyar Mermertaş

1 Mayıs 1985 tarihinde Diyarbakır'da doğdu. 2011 yılında, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Genel Sosyoloji ve Metodoloji yüksek lisans programından, *Biyo-Politika, Özneleş(tir)me ve Milliyetçilik: Kürt Toplumsal Hareketleri* isimli tezini savunarak mezun oldu. Halen MSGSU sosyoloji bölümünde doktora öğrencisidir.

Egemen Yılığür

1982 yılında İstanbul'da doğdu. Lisans öğrenimi İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde tamamladı. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji bölümünde devam ettiği doktora eğitiminin sonucunda hazırladığı *Geç-peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri* başlıklı teziyle 2014 yılında doktor ünvanı aldı. Çalışmalarını peripatetik ve geç-peripatetik topluluklar, kent yoksulluğu, prekapitalist toplumsal dokuların kapitalist toplumlarda yeniden üretimi gibi çeşitli alanlarda sürdürmektedir.

H. Yaprak Civelek

Selçuk Üniversitesi'nden Sosyoloji Lisans, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nden Sosyoloji Yüksek Lisans ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nden Ekonomik ve Sosyal Demografi Doktora derecelerini almıştır. Bulgaristan, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çeşitli konularda metodoloji ve istatistiksel analiz eğitimleri almıştır. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesidir ve etnisite, dil, kimlik, nüfus ve demografi meseleleri üzerine nicel ve nitel araştırmalarla akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Hande Gülen

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü yüksek lisans öğrencisi ve Yalova Üniversitesi İİBF/Sosyal Hizmet Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Toplumsal hareketler, kent sosyolojisi ve feminizm üzerine çalışmaktadır.

Kiraz Özdoğan

2008 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden Mezun oldu. 2012 yılında Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünde Prof. Dr. Füsun Üstel danışmanlığında *Etnisite ve Sınıf: Yurtsever Emekçiler* isimli yüksek lisans tezini tamamladı. Mimar Sinan

Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde kolektif ekotarım deneyimleri üzerine doktora çalışmasını sürdürmektedir. 4 yaşında bir kızı vardır.

Murat Arpacı

Lisans derecesini Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde aldı. Yüksek lisansını Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde, *Biyo-iktidar ve Karnavalesk Beden: Foucault ve Bakhtin'in Beden Kavramsallaştırmalarının Karşılaştırılması* başlıklı teziyle, doktorasını aynı bölümde *Modernleşen Türkiye'de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni* başlıklı teziyle tamamladı. *Toplum ve Bilim, Cogito, Doğu Batı, Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* gibi mecralarda çalışmalarını yayımlandı. Biyo-tarih, beden politikaları, tıp tarihi, etnisite ve nüfus sosyolojisi alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

Öykü Gürpınar

Lisans derecesini İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünden, yüksek lisans derecesini de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden aldı. 1915'ten günümüze bir Ermeni ailenin yaşam deneyimini konu alan "*Türkiye'de Ermeni Olmak: Son Yüzyılda Papazyan Ailesi Üzerine Bir Mikrotarih Çalışması*" başlıklı tez çalışması çerçevesinde Türkiye'de Ermeni olma deneyimini araştırdı. Ayrıca, "*Anadolu'nun Yitirilen Belleği: 1915'den Günümüze Erzincan'ın PokrArmidan (Küçük Armutlu) Köyü Üzerine Bir Monografi Çalışması*" başlıklı çalışması Hrant Dink Vakfı Tarih ve Hafıza Araştırmaları Teşvik Fonu tarafından desteklendi. Aynı üniversitede doktora öğrencisi olarak nüfus ve iskan sosyolojisi üzerine araştırmalarını sürdürmektedir.

Rumeysa Çavuş

1988 İzmir'de doğdu. Sosyoloji lisansının ardından MSGSÜ'de *Mekanı Düzenlerken Yaşamı Düzenlemek* başlıklı kent içi peyzaj düzenlemelerini konu edinen yüksek lisans tezi üzerine çalışmaktadır. İnsanların dünyasının, bitkilerin ve hayvanların dünyalarını düzenlemesi ve bu düzenlemenin grameri üzerine düşünüyor.

Serhat Arslan

2014 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji anabilim dalında Yüksek Lisans Programını bitirdi. Aynı yıl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji anabilim dalında Doktora Programı'na kabul edildi. *Toplum ve Kuram, Teorik Bakış ve Eleştirel Pedagoji* dergilerinde makaleleri yayınlandı. 2011'den bu yana Toplum ve Kuram dergisinde yayın kurulu üyesidir.

Serhat Bozkurt

1980 yılında Mardin'de doğdu. 2005 yılında başladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden 2009'da mezun oldu. 2010 yılında Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Tezli Yüksek Lisans Programına kabul edildi ve 2013'te *Bir Toplumsal Mühendislik Kurumu Olarak Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyyet-i Umûmiyyesi* başlıklı tezini tamamladı.

Ülker Sözen

Ülker Sözen Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve MSGSÜ Sosyoloji Bölümü doktora öğrencisidir. Dersim'in kültürel siyasetlerinde hafıza ve kimliğin yeniden üretimi konulu doktora tez çalışmasını yürütmektedir. Kültürel sosyoloji, siyasi antropoloji ve kent çalışmaları gibi akademik alanlarla ilgilenmektedir.

